

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

Дмитро Данилюк

*ІСТОРИЧНА НАУКА НА ЗАКАРПАТТІ
(кінець XVIII — перша половина XX ст.)*

Ужгород: Патент, 1999. — 352 с.

З ім'ям доктора історичних наук, професора Ужгородського державного університету Д. Д. Данилюка — визнаного фахівця з проблем української історіографії кінця XVIII — XX ст., відомого дослідника становлення і

розвитку історичної науки в Закарпатті пов'язане повернення із забуття плеяди видатних діячів українського національного відродження — Михайла Лучкая, Юрія Гуци-Венеліна, Івана Орлая, Василя Кукольника, Олександра Духновича та багатьох інших. Їх життєвий шлях і різностороння діяльність посідають вагоме місце на сторінках докторської дисертації Д. Д. Данилюка “Розвиток історичної науки в Закарпатті (з кінця XVIII до середини XX ст.)”, захищеної в 1994 р. Основні положення цієї дисертації висвітлені у ряді його монографічних досліджень*, які позитивно оцінені рецензентами.

Нова монографія Д. Д. Данилюка “Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII — перша половина XX ст.)” — підсумок його багаторічної праці, в якій учений, на нашу думку, підніс регіональні події до загальноукраїнського значення шляхом показу їх місця і ролі в єдиному історичному процесі.

Дослідник поставив перед собою непросте завдання — вивчити процес зародження історичної науки на Закарпатті, показати етапи її розвитку і довести, що витоки закарпатської історіографії сягають глибокої давнини. Однак праця Д. Д. Данилюка покликана також передати досягнення історичної науки не тільки майбутнім дослідникам-професіоналам, а й широкій громадськості з тим, щоб сприяти спадкоємності поколінь.

Зауважимо, що цю проблему прагнули розв'язати ще з кінця XIX — середини XX ст. такі відомі вчені, як Ю. Жаткович, Є. Перфещкий, В. Францев, Ю. Гаджега, Ю. Яворський. Але, віддаючи належне авторитетним історикам минулого, водночас зазначимо, що найповніше названа проблема висвітлена саме у рецензованій монографії. Акцентуємо увагу читачів ще на двох моментах: по-перше, дослідник виявив і оцінив наукову спадщину закарпатських вчених протягом 200-літнього розвитку краю, що надає його праці характеру узагальнюючої; по-друге, він довів, що поряд із ученими-економістами, філософами, педагогами, мовознавцями і літературознавцями на Закарпатті плідно творили історики. Цим самим Д. Д. Данилюк вдало відтворив загальну картину наукового розвитку краю.

Крім вступу та історіографічного розділу, рецензована монографія складається з п'яти ґрунтовних розділів, які дають змогу читачам простежити процес становлення і розвитку історичних знань з XV до кінця XVIII ст., переростання їх в науку протягом XIX—XX ст. У першому розділі — “Зародження і розвиток історичних знань в Закарпатті у період середньовіччя” — подано об'єктивний аналіз культурно-політичних умов розвитку знань, наведено перші форми їх прояву, зокрема покрайні записи і різноманітні літописні записки. Автор слушно вважає, що історичні знання розвивалися в надзвичайно складних соціально-економічних та політичних умовах, в яких опинилося Закарпаття, перебуваючи у складі Угорщини, а потім Австрійської імперії (с. 24—31).

Появі історичної науки в Закарпатті наприкінці XVIII ст. значно сприяла громадсько-політична діяльність окремих діячів, які будили національну свідомість русинів, їх інтерес до минулого, активно працювали над піднесенням культурно-освітнього рівня народу. Ними спочатку були Михайло Андрела, потім А. Бачинський, І. Пастелій, Д. Бабіля.

Автор аргументовано довів, що на кінець XVIII ст. визріли сприятливі обставини для появи наукових досліджень закарпатських авторів, тобто,

* Д а н и л ю к Д. Д. Ю. І. Гуца-Венелін. — Ужгород, 1995; його ж. Михайло Лучкай — патріарх закарпатської історіографії. — Ужгород, 1995; його ж. Історія Закарпаття в біографіях і портретах. — Ужгород, 1997; та ін.

рубіж XVIII—XIX ст. знаменував собою перехід історичних знань в науку (с. 47—57). Зазначимо, що матеріал першого розділу добре ілюстрований, зокрема, в ньому наведено уривок з “Александрії” (XVIII ст.), покрайні записи з “Острозької Біблії”, автограф М. Андрели, уривки з Гуклинського літопису тощо.

Другий розділ — “Переростання історичних знань у науку (кінець XVIII—початок XIX ст.)” — містить, зокрема, цікаву наукову розвідку про Іоанікія Базиловича — автора першої друкованої праці з історії Закарпаття “Короткий нарис фундації Федора Корятовича”, виданої у Кошицях в 1799 р. Її цінність полягає в тому, що в ній наводяться важливі документи — десятки грамот і рескриптів угорських королів, папські булли, розпорядження мукачівських єпископів тощо (с. 58—72). Д. Д. Данилюк критично проаналізував її, піддавши сумніву вказану в праці дату приходу Корятовича та твердження І. Базиловича про те, що з подільським князем на Закарпаття прибуло 40 тис. чол.

Однак, зазначає Д. Д. Данилюк, “головна заслуга І. Базиловича в тому, що він започаткував історичну науку в Закарпатті, обґрунтував концепцію історичного розвитку краю, суттю якої є визнання закарпатських русинів автохтонами, які проживали на цій території ще до приходу угорців та їх етнічну спорідненість із східними слов’янами. Він заклав основу джерельної бази з історії духовної культури Закарпаття, історії церковних та релігійних відносин” (с. 69).

Розділ завершується ґрунтовним аналізом наукової спадщини Івана Орлая і Юрія Гуци-Венеліна. Слід погодитися з автором, що І. Орлай сприяв дальшому розвитку історичної науки і його цілком правомірно вважають одним з родоначальників історіографії Закарпаття. Що ж до Ю. Гуци-Венеліна, то Д. Д. Данилюк висвітлив такі проблеми, як “Історія України у спадщині вченого”, “Дослідження історії Закарпаття”, “Місце Ю. Венеліна у слов’янському науковому світі” (с. 82—114). Ю. Гуца-Венелін та І. Орлай, працюючи в столиці Російської імперії, написали праці з історії Закарпаття і тим самим гідно представили цей куточок українських земель науковому світу. Вони на весь голос заявили, що закарпатські русини кровно споріднені з русинами на сході від Карпат.

У третьому розділі — “Історична наука в Закарпатті в період культурно-національного відродження слов’янських народів Австрійської імперії (перша половина XIX ст.)” — дається ґрунтовний аналіз наукової спадщини Михайла Лучкая, Олександра Духновича, Адольфа Добрянського. Саме з іменем М. Лучкая, автора знаменитої “Історії карпатських русинів”, Д. Д. Данилюк закономірно пов’язує утвердження історико-критичного методу дослідження. У період феодально-кріпосницької реакції і наступу панівних класів Австрії М. Лучкай поставив за мету показати, що Закарпаття має власну історію, воно кровно споріднене із одноплеменниками на сході від Карпат. Проблематика, яку порушував М. Лучкай, була різноманітною. Про це, зокрема, свідчать окремі параграфи рецензованої праці — “Проблеми давньої історії Закарпаття”, “Соціально-економічне становище селянства та антифеодальна боротьба у XVI—XVII ст.”, “Участь закарпатців у національно-визвольній боротьбі угорського народу проти Габсбургів у XVII — на початку XVIII ст.”, “Суспільно-політичний рух та культурно-освітнє життя на Закарпатті у XVIII ст.” (с. 115—144).

Високо оцінюючи наукову діяльність М. Лучкая, Д. Д. Данилюк зазначив: “Багатюща джерельна база, широка історіографія, новизна порушених проблем і новий метод їх дослідження ставлять її в число кращих здобутків не лише української, а й загалом слов’янської історичної науки.

Якщо ж додати, що М. Лучкай — автор першої друкованої граматики для всіх русинів Австрійської імперії, то, без сумніву, він займає почесне місце в ряду вчених-славистів ХІХ ст.” (с. 142).

До цього тільки додамо, що на Україні Д. Д. Данилюк був першим, хто ґрунтовно почав вивчати наукову спадщину патріарха української історіографії Закарпаття. Він же був причетний до виходу в світ основної праці М. Лучкая (Див.: Л у ч к а й М и х а й л о. Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час) — Ужгород, 1999. — Т. І. — 199 с.).

Зі сторінок монографії Д. Д. Данилюка читач дізнається багато цікавого про життя Олександра Духновича, ознайомиться з працями визначного закарпатського будителя ХІХ ст. Історик підкреслив, що О. Духнович ще в середині ХІХ ст. висунув ідею єдності слов'янських народів. Саме він вперше відкрито заговорив про возз'єднання Закарпаття з суміжними українськими землями, справедливо вважаючи цей акт “правдивим і можливим ділом”. Водночас Д. Д. Данилюк не ідеалізує наукову спадщину О. Духновича. “Якщо аналізувати діяльність О. Духновича на науковій ниві і в сфері громадсько-політичного життя в цілому, — підкреслює вчений, — то однозначної оцінки тут бути не може... Особливо це стосується суспільно-політичних поглядів Духновича, його “москвофільства” і “австро-славізму”, ставлення до революції 1848—1849 рр., поглядів на народну мову і “образований язык”, взаємини з Галичиною і галицькими “москвофілами” (с.161). Проте, незважаючи на обмеженість, історичні погляди О. Духновича позитивно впливали на дальший розвиток закарпатської історіографії.

Адольф Добрянський увійшов в історію слов'янських народів як вчений, громадсько-політичний та культурно-освітній діяч, який все життя присвятив розв'язанню національного питання в Австрійській імперії. Д. Д. Данилюк влучно наголосив, що яким би не було ставлення сучасників до А. Добрянського, він “вперше відкрито з парламентської трибуни виступив на захист русинів. Своім виступом він розбудив пасивну закарпатську інтелігенцію, спонукав її включитися в процес національного відродження” (с. 165).

Четвертий розділ рецензованої монографії присвячений закарпатській історіографії другої половини ХІХ — початку ХХ ст., а фактично доведений до 1919 р., тобто до часу входження Закарпаття до складу Чехословаччини. Історична довідка, яка наводиться на початку розділу, дає змогу читачам краще зрозуміти тогочасну політичну ситуацію в краї. Автор має рацію, твердячи, що розвиток історичної науки на Закарпатті, як і в усій Угорщині, проходив під впливом двох визначальних подій ХІХ ст. — Угорської буржуазно-демократичної революції 1848—1849 рр. і створення Австро-Угорської дуалістичної монархії в 1867 р. Вони привели до ліквідації феодалізму і абсолютизму, утвердження капіталістичного способу виробництва, позитивних зрушень в суспільно-політичному житті краю (с. 173—174).

У розділі міститься багатющий джерельний матеріал з наукової спадщини Анатолія Кралицького, Івана Дулішковича, Андрія Дешка, Юрія Жатковича, Олександра Митрака, Івана Раковського, Івана Сільвая, Євгена Фенцика. Не обминув автор увагою і угорську історіографію Закарпаття, яку гідно представляли Карой Мейсарош, Тиводар Легоцький, Антоній Годинка і Орест Сабов. Наукова спадщина дослідників другої половини ХІХ — початку ХХ ст. стала підґрунтям для розвитку історичної науки на Закарпатті в нових суспільно-політичних умовах, створених тут у 1919 р. (с. 174—237).

“Історична наука в Закарпатті (1919—1944 рр.)” — так називається п’ятий, завершальний розділ монографії Д. Д. Данилюка. Змістовним є аналіз суспільно-політичних умов, у яких продовжувався розвиток історичної науки. Безперечно, з розпадом Австро-Угорської монархії впали і кайдани духовного рабства. Закарпаття вступило в нову, вищу фазу соціально-економічного та національно-культурного піднесення. За таких умов назріла необхідність дати науково вивірену концепцію історії Закарпаття. З’явилися праці, авторами яких були не тільки закарпатці, а й словацькі та чеські вчені. Однак, як показали подальші події, правлячі кола Чехословаччини дедалі більше згортали процес демократизації суспільства. Встановивши панування на Закарпатті, вони намагалися прибрати до рук й історичну науку, спрямувати її розвиток на “обгрунтування” своїх прав на володіння краєм — споконвічною українською землею.

Неабиякий вплив на розвиток історичної науки в ЧСР справляло існування різних напрямів у суспільно-політичному житті, зокрема “москвофільського” та “карпаторусского”. Правлячі кола ЧСР підтримували обидва напрями з тим, щоб представники третього — українського або народницького, які розгорнули велику роботу по створенню об’єктивної історії Закарпаття, були ізольовані.

У заключному розділі монографії Д. Д. Данилюка дається об’єктивна оцінка історичних праць В. Гаджеги, І. Кондратовича, Г. Стрипського, І. Панькевича, Ю. Яворського, Ю. Гаджеги, Є. Перфецького, М. Бескида, Ф. Габріеля, А. Шаша, М. Лелекача, Ф. Потушняка, О. Мицюка. Значну увагу автор приділив періодичним виданням як історіографічному джерелу (“Наш родной край”, “Подкарпатска Русь”, “Пробоем”, “Поступ”, “Трембіта”, “Наша Земля” та ін.) (с. 238—276).

Завершує рецензовану книгу параграф про стан історичної науки в 1939—1944 рр. З окупацією Закарпаття Угорщиною в березні 1939 р. наукова розробка історії краю значно підупала, фактично занепало духовне життя і були ліквідовані культурно-освітні товариства, закрито їх друковані органи, заборонена преса, а вчені, що виступали проти режиму, змушені були емігрувати. Вивчення історії Закарпаття припинилося. Однак окупаційним властям потрібно було “науково” обгрунтувати свою “історичність права” на володіння цими землями. Таке завдання було поставлено перед щойно заснованим “Подкарпатским Обществом Наук”, яке згодом практично повністю підпорядкувало свою роботу служінню панівному режиму. Процесу денационалізації перешкодили події історичної ваги — визволення і возз’єднання Закарпаття з Україною (с.276—282).

В цілому високо оцінюючи дослідження Д. Д. Данилюка, відзначимо, що воно виграло б, якби автор провів паралелі з діяльністю істориків Українського вільного університету у Празі, які також досить плідно працювали над історією Закарпаття, і останнім ректором якого був президент Карпатської України Августин Волошин. До речі, перу останнього належало чимало праць, в яких він порушував різні історичні проблеми. Цікавим був підхід А. Волошина до вивчення історичного минулого українського народу. Так, в одній з праць він писав, що необхідно “познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і міжнародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства”. Ці слова не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Автору варто було б детальніше спинитися на дослідженнях Ф. Потушняка і О. Мицюка, наукова діяльність яких активізувалася саме в міжвоєнний період. Це ж стосується науково-популярних праць В. Пачовського.

Однак не виникає жодного сумніву, що Д. Д. Данилюк опублікував фундаментальне дослідження, завершивши таким чином багаторічну працю над складною проблемою.

М. М. ВЕГЕШ (Ужгород), *В. С. ВІДНЯНСЬКИЙ* (Київ)